

Ks. Arkadiusz Domaszek SDB¹
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: 0000-0002-7118-3102

WYCHOWANIE KATOLICKIE W SYTUACJI PANDEMII KORONAWIRUSA (2020 r.) NA PRZYKŁADZIE SZKÓŁ I UCZELNI WYŻSZYCH W POLSCE

CATHOLIC EDUCATION IN THE SITUATION OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC (2020) ON THE EXAMPLE OF THE SCHOOLS AND UNIVERSITIES IN POLAND

Abstract

The Catholic Church carries out the mission of educating, among others, by schools and universities. The coronavirus outbreak in 2020 disrupted the normal functioning of many institutions. The study presents Polish law guidelines concerning school and university education, especially in the context of the transition to online teaching due to sanitary restrictions. Subsequently, the study presents selected legal decisions and indications of the Catholic Church in Poland in an epidemic situation. Through the undertaken activities, the Church has shown its adaptive capacity as regards the pandemic. Internet communication tools were used in remote school and academic teaching.

Keywords: The Catholic Church, education, schools, universities, the coronavirus pandemic

Abstrakt

Kościół katolicki realizuje misję wychowania m.in. przez szkoły i uczelnie wyższe. Epidemia koronawirusa w 2020 r. zaburzyła normalne funkcjonowanie wielu instytucji. W opracowaniu przybliżono wytyczne prawa polskiego dotyczące szkolnictwa oraz uczelni wyższych. Zwłaszcza w kontekście przejścia do edukacji zdalnej, z racji ograniczeń sanitarnych. Następnie opracowanie ukazuje wybrane decyzje prawne i wskazania pasterzy Kościoła katolickiego w Polsce w sytuacji epidemii. Działania kościelne pokazały zdolności adaptacyjne do sytuacji pandemii. W zdalnym nauczaniu szkolnym i akademickim wykorzystano narzędzia komunikacji internetowej.

Słowa kluczowe: Kościół, wychowanie, szkoły, uczelnie wyższe, epidemia, koronawirus

¹ Ks. dr hab. Arkadiusz Domaszek SDB, prof. UKSW – absolwent Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, profesor nadzwyczajny na Wydziale Prawa Kanonicznego UKSW w Warszawie, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym SDB w Krakowie. Zainteresowania naukowe: prawo o posłudze nauczania, mass media a prawo kanoniczne, dobra doczesne Kościoła, prawo wyznaniowe i prawo zakonne. E-mail: a.domaszk@uksw.edu.pl.

WSTĘP

W roku 2020 r. dosłownie cały świat stanął w obliczu pandemii, która nim wstrząsnęła. Chodzi o epidemię koronawirusa, która równie mocno dotknęła Polskę. Choroba ta spowodowała wiele skutków społecznych i nie tylko rozważanych w kontekście zdrowotnym. Poszczególne państwa, środowiska i społeczności musiały się dostosować do sytuacji, na którą nikt nie był przygotowany. Kościół katolicki również podjął szereg działań i inicjatyw, aby odpowiedzieć na nowe wyzwania. Społeczność Kościoła od początku swego istnienia realizuje misję zbawczą zleconą jej przez Jezusa Chrystusa. Niezależnie od systemów społecznych i państwowych czy wielu innych uwarunkowań. To oznacza, że utrudnienia, jakie wywołała pandemia, nie mogą zatrzymać Kościoła w realizacji jego misji religijnej. Jednakże każda sytuacja wymaga dostosowywania się do zmiennych warunków ludzkiej historii życia, także gdy są to okresy występowania chorób zakaźnych.

Jedną z form realizowanej misji kościelnej jest zaangażowanie w wychowanie katolickie. W znacznej mierze wychowanie dokonuje się poprzez oddziaływanie szkół i uczelni wyższych. Kościół katolicki stwierdza, że ma prawo zakładania i prowadzenia szkół różnego rodzaju oraz uczelni wyższych: katolickich i kościelnych (*Kodeks* 1984, kan. 800 §1, 807, 815), w których ma miejsce wychowanie katolickie.

W poniższym opracowaniu zostanie pokrótce zarysowana sytuacja pandemii koronawirusa w Polsce. W następnych punktach będą omówione wytyczne prawa polskiego dotyczące szkolnictwa oraz uczelni wyższych, zwłaszcza w kontekście stanu epidemii, która była przyczyną przejścia od realnego nauczania do edukacji zdalnej, z wykorzystaniem mediów elektronicznych, w roku szkolnym i akademickim 2019-2020. W ostatnim punkcie będą przedstawione wybrane decyzje prawne i wskazania pasterzy Kościoła katolickiego w Polsce, w reakcji na zaistniałą sytuację.

Poniższe opracowanie jest próbą opisanego nowego zjawiska, jak również poszukiwania odpowiedzi na pytania: jak Kościół w Polsce odpowiedział na pandemię w zakresie wybranych zagadnień wychowania katolickiego, w tym również, jakie decyzje prawno-kanoniczne podejmował wobec niemożliwości oddziaływania w zwykłej formie?

1. PANDEMIA

W roku 2020 jednymi z najczęściej używanych słów były: epidemia i pandemia. Według definicji legalnej chodzi o: „wystąpienie na danym obszarze zakażeń lub zachorowań na chorobę zakaźną w liczbie wyraźnie większej niż we wcześniejszym okresie albo wystąpienie zakażeń lub chorób zakaźnych dotychczas niewystępujących” (*Ustawa* 2008, art. 2 pkt 9; *Epidemia* 2020). Potocznie stan ten oznacza masowe zachorowania na choroby zakaźne, np. grypę. W wieku XX najbardziej znana była „grypa hiszpanka” (1918-1919), która spowodowała śmierć ponad 50 mln ludzi na całym świecie. Natomiast pandemia dotyczy epidemii o szczegól-

nie dużych rozmiarach, która obejmuje duży obszar, całe kraje, a nawet kontynenty (*Pandemia 2020c*).

Ostatnia globalna pandemia jest znana jako Covid 19 (*Pandemia 2020b*). Chodzi o chorobę wywołaną przez koronawirusa SARS-CoV-2. Pierwsze jej przypadki obserwowano w Chinach od listopada 2019 r., zwłaszcza w mieście Wuhan (prowincja Hubei). Z początkiem 2020 r. choroba wirusowa dotarła do Europy, a pierwsi chorzy zostali zdiagnozowani we Włoszech. Po dynamicznym rozwoju epidemii, 11 marca 2020 r. Światowa Organizacja Zdrowia uznała chorobę za pandemię. W połowie września 2020 r. oficjalne światowe statystyki wskazywały na liczbę ponad 28 mln osób zarażonych i 900 tys. zmarłych; a w Polsce, odpowiednio 73 047 potwierdzonych zarażeń oraz 2 169 ofiar śmiertelnych (*Wzrost zakażeń 2020*), licząc od początku pandemii. Dane nt. chorych i zmarłych mogą być niepełne w odniesieniu do niektórych krajów, które nie informują na ten temat, zaniżają dane z racji politycznych lub nie są w stanie oszacować problemu. Pierwszy polski przypadek chorej osoby zdiagnozowano 4 marca 2020 r. w Zielonej Górze. W poszczególnych krajach choroba rozwijała się w różnym stopniu, zdecydowanie szybciej w dużych, handlowych miastach, inaczej w mniej rozwiniętych regionach czy na terenach wiejskich. Z krajów europejskich najbardziej ucierpiały Włochy, Hiszpania, Wielka Brytania, Francja.

Objawami choroby są: gorączka, kaszel i duszności; niekiedy dochodzi do szeregu powikłań, jak zapalenie płuc czy zespół ostrej niewydolności oddechowej. Szczególnie niebezpieczna jest dla osób starszych, które są obciążone chorobami towarzyszącymi (np. układu krążenia, oddechowymi, cukrzycą), ale dotyka także ludzi młodych. Przenosi się tzw. drogą kropelkową. Dlatego przepisy sanitarne wymagają zakrywania ust i nosa, zakładania rękawiczek, częstego mycia i dezynfekowania rąk, zachowania dystansu społecznego (1,5-2 m).

Większość państw podjęła różnorodne działania ochronne, takie jak: ograniczenie podróży; kontrole graniczne, także na lotniskach, dworcach; zamknięcie granic; obowiązek kwarantanny dla osób wewnątrz kraju oraz tych, które przekraczają granice państwowe; niekiedy wprowadzono godziny policyjne; odwołano, odroczone lub przełożono różne wydarzenia sportowe, religijne i kulturalne; zamknięto szkoły i uczelnie wyższe; zakazano zgromadzeń publicznych; wprowadzono obowiązki sanitarne (zakrywanie ust i nosa, noszenie rękawiczek); zamknięto kościoły i inne obiekty kultu itd. Te działania spowodowały lokalne i globalne zakłócenia społeczne i gospodarcze. Mówi się, że doszło do największej światowej recesji ekonomicznej od czasów tzw. wielkiego kryzysu (lata 30. XX w.).

Rozwój choroby na świecie i w Europie był uważnie śledzony przez polskie władze. Należy stwierdzić, że nastąpiła bardzo szybka reakcja rządu i służb publicznych Rzeczypospolitej Polskiej. Na podstawie Ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, 14 marca 2020 r. ogłoszono „Stan zagrożenia epidemicznego – sytuację prawną wprowadzoną na danym obszarze w związku z ryzykiem wystąpienia epidemii w celu podjęcia

działań zapobiegawczych” (*Obwieszczenie* 2019; *Ustawa* 2008, art. 2 pkt 23). Już od 15 marca 2020 r. wprowadzono na granicach Polski kordon sanitarny, znacząco ograniczający ruch graniczny, z czasem całkowicie zamykając granice państwa (*Rozporządzenie* 2020j) w celu ograniczenia wjazdu osób zakażonych na teren Rzeczypospolitej; granice zostały otwarte dopiero w połowie czerwca 2020 r. Następnie, od 20 marca 2020 r., zgodnie z rozporządzeniem ministra zdrowia Łukasza Szumowskiego, obowiązywał w Polsce stan epidemii (*Rozporządzenie* 2020k; *Pandemia* 2020a). Ponad 20 szpitali zostało przemianowanych na zakaźne (tzw. jednoimienne), które służyły jedynie leczeniu chorych na Covid-19. Ograniczono działalność i przestrzeń gastronomiczną, rozrywkową, handlową, w tym np. funkcjonowanie galerii handlowych. Zaistniała sytuacja silnie odbiła się na gospodarce, która na pewien czas została zamrożona i ograniczona. 8 marca 2020 r. Główny Inspektor Sanitarny zarekomendował ograniczenie zebrań masowych, po czym premier Mateusz Morawiecki 10 marca ogłosił zakaz zebrań masowych. Ten stan rzeczy utrzymywał się przez kolejne miesiące.

Działania władz polskich w konsekwencji wywarły silny wpływ na działalność Kościoła i praktyki religijne wiernych. Wymienione i inne ograniczenia dotknęły społeczność Kościoła, który nie mógł w tej sytuacji prowadzić swej zwykłej działalności. Tak w wymiarze nauczania, jak i uświęcania. Pośród działań administracyjnych i prawnych należy w tym opracowaniu zasygnalizować jedynie te, które dotyczą zagadnień natury religijnej i przez to dotyczą tematu pracy: misji Kościoła i wychowania katolickiego, realizowanego za pośrednictwem szkół i uczelni wyższych, związanych z tą społecznością religijną.

2. WYTYCZNE PRAWA POLSKIEGO DLA SZKÓŁ

Ogólna sytuacja sanitarna i zagrożenia dla zdrowia nie mogły pozostać bez wpływu na działalność placówek oświatowych. Od 12 marca 2020 r. zawieszono funkcjonowanie szkół i przedszkoli na okres dwóch tygodni, początkowo realizowano tylko funkcje opiekuńcze, bez edukacyjnych (*Rozporządzenie* 2020a). Ministerstwo Edukacji Narodowej udzielało informacji oraz rekomendowało materiały edukacyjne do nauki zdalnej, w tym programy emitowane w stacjach od poniedziałku 16 marca: TVP, TVP ABC oraz TVP Kultura. Oferta obejmowała filmy fabularne, dokumentalne, propozycje publicystyczne, ale również produkcje Teatru Telewizji, dostosowane do podstawy programowej (*Pasma edukacyjne* 2020). Ministerstwo Edukacji Narodowej wraz z Ministerstwem Cyfryzacji i NASK przygotowały kolejne propozycje dla nauczycieli i dyrektorów do zdalnej nauki z uczniami, m.in. na stronie www.gov.pl/zdalnelekcje. Stopniowo przybywało propozycji edukacyjnych do wykorzystania w sytuacji nadzwyczajnej, także w postaci poradników dla nauczycieli, dyrektorów, dzieci i ich rodziców (*Kształcenie* 2020).

Od 20 marca 2020 r. zostały wydane nowe przepisy, dzięki którym możliwe było prowadzenie kształcenia na odległość w czasie ograniczenia funkcjonowania

szkół i placówek oświatowych w związku z COVID-19, w tym zasady oceniania i klasyfikowania uczniów (*Rozporządzenie 2020b*; *Rozporządzenie 2020c*; *Rozporządzenie 2020e*). Ministerstwo Edukacji Narodowej stopniowo udostępniało kolejne materiały dostosowane do pracy zdalnej, a także arkusze do egzaminów maturalnych, sprawdzianów próbnych dla ósmoklasisty, ochrony danych osobowych itd. Kształcenie na odległość zostało przedłużone do 26 kwietnia (*Rozporządzenie 2020g*), a następnie do 24 maja (*Rozporządzenie 2020d*) oraz do 26 czerwca (*Rozporządzenie 2020f*). W równoległych decyzjach ministerstwa sygnalizowano zmianę harmonogramu egzaminów i rekrutacji do szkół. Ostatecznie przesunięto na czerwiec terminy egzaminów maturalnych i innych egzaminów szkolnych (*Harmonogram 2020*).

Na początku maja otwarto przedszkola, z zachowaniem odpowiednich przepisów sanitarnych. Od 18 maja uruchomiono kolejne etapy stopniowego powrotu do stacjonarnego funkcjonowania szkół, wybranych placówek oświatowych, bezpośredniego prowadzenia zajęć specjalistycznych; przywracano również możliwość prowadzenia wybranych zajęć praktycznych w szkolnictwie branżowym; następnie powrócono do zajęć w klasach I-III szkoły podstawowej, umożliwiono realizację praktyk zawodowych u pracodawców w klasach III technikum oraz prowadzenie w szkołach konsultacji dla uczniów klas VIII szkoły podstawowej i absolwentów szkół ponadpodstawowych przygotowujących się do egzaminów. Praktycznie większość uczniów do końca roku szkolnego 2019-2020 korzystała z nauki zdalnej (*Raport 2020*).

W następnym roku szkolnym 2020-2021 uczniowie powrócili do zwykłej formy nauczania, tj. w szkołach. 12 sierpnia 2020 r. Minister Edukacji wydał pięć rozporządzeń, które pozwoliły szkołom i placówkom w razie zagrożenia epidemicznego wprowadzić odpowiednie, dostosowane do sytuacji rozwiązania (*Rozwiązania prawne 2020*). Nauczanie zdalne lub w trybie mieszanym mogło wystąpić, np. w razie zarażenia uczniów lub nauczycieli w konkretnej szkole, po konsultacji dyrektora z właściwym inspektorem sanitarnym.

Do wyżej wspomnianych faktów, ale już w kontekście religijnym, należy dodać, że od początku epidemii rząd polski wprowadził ograniczenia dotyczące uczestnictwa w uroczystościach religijnych. Od 24 marca 2020 r. (najpierw do 11 kwietnia) zarządzono ograniczenie liczby wiernych, którzy mogą uczestniczyć we Mszy świętej (kulcie religijnym) do 5 osób, nie wliczając duchownych, służby liturgicznej lub pracowników zakładu pogrzebowego (*Rozporządzenie 2020l*, §1 ust. 4 pkt. b). Poprawa sytuacji epidemicznej prowadziła do stopniowego zniesienia ograniczeń, od kwietnia tego samego roku. W trakcie sprawowania kultu religijnego w budynku mógł znajdować się jeden uczestnik na 15 m kw. powierzchni tego budynku, nie wliczając osób sprawujących kult (duchowni, służba liturgiczna). Podczas pogrzebu na cmentarzu mogło znajdować się nie więcej niż 50 uczestników, oprócz osób sprawujących kult religijny, dokonujących pochówku lub zatrudnionych przez zakład pogrzebowy (*Rozporządzenie 2020m*, §9 ust. 3

pkt. b). Powyższe ograniczenia zostały zniesione z końcem maja 2020 r., jednakże pozostał obowiązek zachowania dystansu (2 m) pomiędzy osobami oraz zasłaniania ust i nosa w pomieszczeniach zamkniętych, więc i w kościołach lub kaplicach.

3. UCZELNIE WYŻSZE

Analogiczna sytuacja, tj. ograniczeń w przestrzeni publicznej i dostosowania nauczania do sytuacji epidemicznej, miała miejsce na uczelniach wyższych. Najpierw poszczególne uczelnie podejmowały decyzje o ograniczeniu zajęć. Następnie na podstawie rozporządzenia Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego typowe wykłady, ćwiczenia itp. dydaktyczne zajęcia uczelniane zawieszono od 12 marca 2020 r., aby przejść na nauczanie zdalne, za pośrednictwem platform cyfrowych (*Rozporządzenie 2020h*). Następowaly rekomendacje, np. dotyczące opuszczenia domów studenckich, kontaktów naukowych zagranicznych, wyboru władz uczelni, realizacji praktyk, nauczania zdalnego, wykorzystania platform komunikacji on-line oraz e-zasobów dydaktycznych. W praktyce zasadnicze zajęcia dydaktyczne (wykładowe) przeprowadzano w formie kształcenia zdalnego. W oparciu o wytyczne Głównego Inspektora Sanitarnego oraz Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego poszczególne uczelnie od 25 maja opracowały metody przeprowadzania wybranych zajęć praktycznych, laboratoryjnych i klinicznych (*Rozporządzenie 2020i*). Ten stan rzeczy trwał do końca roku akademickiego 2019-2020. Ministerstwo przygotowało rekomendacje na kolejny rok akademicki 2020-2021 (*Organizacja kształcenia 2020*). Ze względu na dalej trwającą epidemię koronawirusa działalność dydaktyczna w uczelniach miała być realizowana z zachowaniem obowiązujących wymogów bezpieczeństwa sanitarnego. Zgodnie z zasadą autonomii uczelni to władze szkół wyższych podejmowały decyzje dotyczące szczegółowej organizacji kształcenia. Punktem odniesienia dla wewnętrznych procedur uczelnianych były: bezpieczeństwo studentów, doktorantów, prowadzących zajęcia i pracowników administracyjnych. Chodziło też o wybór pomiędzy kształceniem stacjonarnym a zdalnym lub zastosowanie modelu mieszanego, organizację zajęć praktycznych, laboratoryjnych, praktyk zawodowych, dostępu do domów studenckich, bibliotek itp.

Rozwój sytuacji w związku z epidemią można pokazać na przykładzie konkretnej uczelni: Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (UKSW). W związku z możliwym ryzykiem rozszerzania epidemii oraz wskazaniem sanitarnymi od 4 marca 2020 r. wprowadzone zostało zarządzenie Rektora UKSW dotyczące wstrzymania międzynarodowych wyjazdów i przyjazdów studentów, doktorantów i pracowników UKSW (*Zarządzenie 2020b*). Władze uniwersyteckie od 11 marca zadysponowały środkiem prewencji w postaci zawieszenia zajęć dydaktycznych (*Apel Rektora 2020*). Zarządzenia i wytyczne nt. organizacji zajęć wskazywały na nauczanie zdalne jako obowiązkowe, ograniczały dostęp do budynków uczelnianych, odwoływały konferencje i wydarzenia masowe, podawały szereg szczegółowych zarządzeń sanitarnych i innych przepisów (*Zarządzenie 2020c*).

Istotną częścią kształcenia są zajęcia praktyczne. Wytyczne w tej sprawie regulowała Decyzja Prorektora ds. Studenckich i Kształcenia z dnia 7 kwietnia 2020 r. (*Decyzja 2020*) Ważną kwestią dla studentów było zagadnienie dotyczące stypendiów i zapomóg. Unikanie bezpośredniego kontaktu w sytuacji pandemii prowadziło do zastosowania jako dominującego elektronicznego obiegu dokumentów. To oznaczało, że wnioski można było składać przez uczelniany system komputerowy (usosweb), pocztę mailową lub za pośrednictwem Poczty Polskiej. Wnioski, te i inne składane przez pracowników i studentów, należało zarejestrować w systemie usosweb, następnie wygenerować z systemu plik PDF i wraz z wymaganymi załącznikami wysłać dokumenty na adresy mailowe. Innym zakresem rozwiązań przyjętych w tym wyjątkowym okresie była działalność biblioteki. W sytuacji niemożności pełnienia swej zwyczajnej funkcji administracja biblioteki zachęcała do korzystania z zasobów elektronicznych. Następnie umożliwiono funkcję skanowania na zamówienie wybranych opracowań i częściowo uruchomiono możliwość wypożyczania bibliotecznego (*Biblioteka 2020*). W związku z sytuacją zagrożenia wirusem oraz nauczaniem zdalnym kierowano do dyspozycji wykładowców i studentów propozycje wsparcia. To jest m.in. kursy obsługi platform cyfrowych, przygotowane przez Centrum Wsparcia Dydaktyki oraz Centrum Systemów Informatycznych UKSW; głównie korzystano z platformy e-learningowej: Moodle oraz MS Teams.

Należy też wspomnieć, że w całym kraju dla umocowania wielu poczynań ochronnych uchwalono 2 marca 2020 r. ustawę o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, oraz innych chorób zakaźnych i wywołanych nimi sytuacji kryzysowych; akt legislacyjny, który nazywano tzw. specustawą koronawirusową, wszedł w życie 8 marca 2020 r. (*Ustawa 2020*). Akt ten nowelizował szereg ustaw, w tym ustawę o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, oraz umożliwiał użycie w walce z COVID-19 i jego skutkami środków administracyjnych, budżetowych i epidemiologicznych. Ta i inne podstawy prawne wpływały na decyzję władz poszczególnych uczelni wyższych.

4. APELE I WSKAZANIA KOŚCIOŁA W POLSCE

Wiosną 2020 r., kiedy pojawiły się pierwsze sygnały zagrożenia koronawirusem, Konferencja Episkopatu Polski zachęcała do ostrożności (Gądecki 2020b) oraz do zwiększenia liczby Mszy św., aby tym samym zmniejszyć ilość osób uczestniczących w liturgii, a osoby starsze i schorowane skłaniała do pozostania w domach i śledzenia transmisji z kościołów (Gądecki 2020c). Uwaga władz kościelnych skupiała się wokół Eucharystii, gdyż z racji sanitarnych następowały ograniczenia dotyczące udziału wiernych w liturgii. Od marca 2020 r. miały miejsce wypowiedzi pasterzy Kościoła odnośnie do tego problemu. Rada Stała Konferencji Episkopatu Polski 12 marca 2020 r. wydała *Zarządzenie 1/2020* o wprowadzeniu prewencyjnych środków ostrożności w sytuacji zagrożenia koronawirusem

(Zarządzenie 2020a). Powołując się na kanoniczne podstawy prawne kodeksowe (Kodeks 1984, kan. 87 §1, kan. 1245 i kan. 1248 §2) oraz mając jednak na uwadze zagrożenie życia ludzkiego, zarekomendowano biskupom diecezjalnym udzielenie dyspensy od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy świętej. Dyspenza miała być ukierunkowana na określone grupy wiernych, tj. w zakresie tematu opracowania chodziło także o dzieci i młodzież szkolną oraz tych, którzy sprawują nad nimi bezpośrednią opiekę (Zarządzenie 2020a, nr 1c). Również w Zarządzeniu 1/2020 poinformowano, że „liturgie z udzieleniem sakramentu bierzmowania przeniesione zostają na terminy późniejsze” oraz „zawieszono zostają pielgrzymki maturzystów na Jasną Górę oraz rekolekcje szkolne organizowane przez parafie” (Zarządzenie 2020a, nr 4a-b).

Evangelizacyjny i wychowawczy wymiar szkół katolickich i uczelni związanych z Kościołem w dużej części łączy się z czynnościami liturgicznymi i przekazem nauczania kościelnego. Stąd ograniczenia sanitarne, co do liczby wiernych obecnych na Mszy św. w kościele czy kaplicy wpływały także na wymienione szkoły i uczelnie. Niemożność korzystania z Komunii św. i sakramentu spowiedzi rodziła pytania, z którymi musieli się mierzyć duszpasterze, katecheci, ale i same dzieci oraz młodzież. Przykładowo, jak odnieść się do kwestii ciągłości duchowej praktyki pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca? Pasterze Kościoła zachęcali w tej sytuacji do wzbudzenia intencji i tzw. Komunii duchowej oraz żalu doskonałego; a następnie dokończenia praktyki pierwszych piątków i sobót, kiedy to będzie możliwe (Bałabuch 2020).

W okresie pandemii uczniowie i studenci mogli korzystać z transmisji liturgii Mszy św., tak jak inni wierni. Takie ogólne zachęty ogłaszał np. przewodniczący Episkopatu Polski abp Stanisław Gądecki w komunikacie z 13 marca 2020 r. (Gądecki 2020d) oraz w orędziu telewizyjnym wygłoszonym następnego dnia (Gądecki 2020f). Podobny w treści komunikat zachęcający do korzystania z transmisji liturgii pojawił się we wskazaniach Prezydium Konferencji Episkopatu Polski z dnia 21 marca 2020 r., co dotyczyło m.in. zbliżającego się Wielkiego Tygodnia i Wielkanocy (Wskazania 2020). Kiedy dopuszczalna liczba wiernych uczestniczących w liturgii doszła do pięciu osób, nie licząc służby liturgicznej, już tylko nieliczni korzystali z Mszy św. bezpośrednio.

Jedną z trudności było także i to, że nauczanie w młodszych klasach szkoły podstawowej, łącznie z katechezą parafialną, przygotowuje do pierwszej spowiedzi oraz Komunii św. Sam tok nauczania szkolnego nie został przerwany. Jednakże spotkania dzieci i rodziców w parafiach oraz organizacja uroczystości I Komunii św. zostały zawieszono. W wielu parafiach przekładano spotkania dzieci i rodziców oraz termin samej uroczystości albo dzielono uczestników na mniejsze grupy lub I Komunii udzielano podczas Mszy św. sprawowanej jedynie dla jednej zainteresowanej rodziny.

Po czasie na skutek pozytywnego rozwoju sytuacji sanitarnej następowało łagodzenie niektórych wymogów. Między innymi zwiększono limity osób przeby-

wających w miejscach publicznych (*Rozporządzenie 2020ł*, §9 ust. 2). Po kolejnych rozluźnieniach reżymu sanitarnego wierni mogli już uczestniczyć w liturgii Mszy św., zachowując dystans pomiędzy sobą (1,5-2 m) oraz zakrywając twarz maseczką (usta i nos). Także i przedstawiciele Kościoła zachęcali do korzystania z liturgii w niedziele czy w dni powszednie (mniej osób w świątyni) bezpośrednio w kościele czy kaplicy. „Aby zaspokoić głód eucharystyczny i głód Słowa Bożego, zachęcam do uczestnictwa w Mszy Świętej, nie tylko w niedzielę, ale i w dni powszednie, przy zachowaniu należytych środków bezpieczeństwa sanitarnego” (Gądecki 2020g). W dalszej kolejności w poszczególnych diecezjach nastąpiło zniesienie dyspens od udziału we Mszy św.; z dyspensy nadal mogły korzystać osoby starsze, narażone na koronawirusa oraz te, które czuły obawę przed zarażeniem (Gądecki 2020e). W tej sytuacji dzieci i młodzież mogli już w pełni uczestniczyć w liturgii Mszy św.

W całości zagadnienia trzeba stwierdzić, że nauczanie Kościoła zawsze niesie w sobie olbrzymi ładunek nadziei, co jest przydatne zwłaszcza w czasie pandemii. Kościół, wskazując na Dobrą Nowinę, jaką jest Ewangelia Jezusa Chrystusa, przypomina jednocześnie, że to Bóg jest Panem życia i śmierci oraz pomaga w refleksji nad tym, co jest cenne, w perspektywie życia doczesnego i wiecznego (*Jezus żyje 2020*). W tym trudnym okresie w nauczaniu kościelnym akcentowane były treści ukazujące postawę służby drugiemu człowiekowi. Niejednokrotnie także młodzież szkolna i studencka bezpośrednio angażowała się w możliwe formy pomocy i wolontariatu, w działania charytatywne.

W kontekście organizacyjnym należy następnie zauważyć, że nauczanie zdalne wprowadzone w szkołach objęło także lekcje religii. W związku z tym katecheci mogli wykorzystać do swojej pracy szereg materiałów dydaktycznych, m.in. podręczniki w formie elektronicznej. Informacje na ten temat wraz z rekomendacjami upowszechniała Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski oraz diecezjalne referaty katechetyczne (*Zdalne nauczanie 2020*). Jak wyżej wspomniano, odwołano rekolekcje szkolne, tak jak i parafialne. Tym niemniej ciągle aktualne pozostawało wezwanie Kościoła do organizowania rekolekcji dla wiernych (*Kodeks 2020*, kan. 770). W sytuacji pandemii rozwinęły się propozycje tzw. rekolekcji internetowych, które są nową formą przepowiadania słowa Bożego (Domaszk 2013, 135-139; Domaszk 2019, 2464-2467). Na wielu portalach katolickich pojawiły się liczne propozycje tego rodzaju, część z nich była skierowana do dzieci i młodzieży. Można przykładowo wspomnieć, że dostępne były rekolekcje ogólnopolskie lub o zasięgu diecezjalnym albo w jeszcze mniejszym zakresie, np. wygłaszane przez duszpasterzy i transmitowane na lokalnej stronie parafii. Kanałami transmisji były m.in. antena Polskiego Radia (Jedynka), TVP3 (pasmo ogólnopolskie) oraz media diecezjalne, takie jak radio diecezjalne, a także inne portale i sieci: YouTube, Facebook itd. (*Rekolekcje 2020*).

Epidemia wpłynęła na wiele aspektów organizacji szkół. Szkoły katolickie w Polsce, tak jak inne jednostki szkolne, przeszły na nauczanie zdalne i nadal funkcjonowały; podobna sytuacja dotyczyła uczelni wyższych. Jednakże w po-

szczególnych przypadkach mogły zaistnieć problemy finansowe dla podmiotów katolickich, zwłaszcza w kontekście płacenia przez rodziców tzw. czesnego (utrata pracy, mniejsze zarobki) czy korzystania z burs szkolnych lub akademickich, najczęściej zamkniętych z racji sanitarnych. W Polsce nie był to problem bardzo dużej skali. Jednakże np. we Włoszech lub USA, gdzie szkoły i uczelnie katolickie nie korzystają ze wsparcia budżetowego, sytuacja stała się bardzo poważna, z perspektywą nawet ich zamykania (*Włochy* 2020). Stwierdzić trzeba, że każda szkoła wraz z zadaniem edukacji pełni funkcję wychowawczą, kształtuje do życia wartościami. Stąd zamykanie szkół katolickich z racji trudności finansowych negatywnie wpływa na aspekt wychowania, jaki realizują (*Kard. Versaldi* 2020).

Latem 2020 r. sytuacja sanitarna poprawiła się, więc biskupi zachęcali wiernych do korzystania z liturgii Kościoła. Jednakże zagrożenie koronawirusem dalej występowało, dlatego pojawiła się sugestia, aby akcent pracy duszpasterskiej przenieść na małe grupy. Abp Stanisław Gądecki w tym kontekście powiedział: „dziękuję kapłanom za odważne towarzyszenie wiernym w czasie epidemii, w ramach nałożonych na Kościół ograniczeń. Jednocześnie zachęcam księży do podejmowania nowych inicjatyw duszpasterskich, zwłaszcza do aktywności w ramach małych grup formacyjnych oraz cyklicznych spotkań katechetycznych, zgodnie ze wskazaniami poszczególnych biskupów diecezjalnych. Ufam, że wkrótce, będziemy mogli cieszyć się pełnią duszpasterskiego zaangażowania i posługi” (Gądecki 2020g).

Nowa sytuacja i w odmienny sposób realizowane nauczanie szkolne były trudnym wyzwaniem dla katechetów, ale również dzieci i ich rodziców. Na zakończenie roku szkolnego 2019-2020 przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski abp. Stanisław Gądecki powiedział: „Przez epidemię koronawirusa i nauczanie zdalne, miniony rok stanowił szczególne i niecodzienne wyzwanie zarówno dla uczniów, nauczycieli, jak i dla rodziców. Wyrażam moje uznanie dla podjętego trudu, ufając, że przyniesie on oczekiwane owoce. Uczniom gratuluję pracy wykonanej w minionym roku szkolnym. Nauka poza szkołą okazała się być nieplanowanym egzaminem dojrzałości, który – jak ufam – wszyscy zdali, dzięki uczciwej pracy, zaangażowaniu, wytrwałości i samodyscyplinie” (Gądecki 2020a).

PODSUMOWANIE

Niespodziewany rozwój choroby zakaźnej koronawirusa skutkował różnorodnymi efektami społecznymi, również dla podmiotów edukacyjnych i społeczności wyznaniowych. Media internetowe okazały się pomocne w realizacji nauczania i programów szkolnych oraz akademickich. Wytyczne Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego skierowały nauczanie na tory przekazu zdalnego, poza salą szkolną czy akademicką. W ten sposób zachowano ciągłość procesu edukacyjnego. Również wskazania biskupów Kościoła katolickiego w równoległy sposób doceniły wartość i przydatność narzędzi i metod komunikacji za pośrednictwem platform cyfrowych.

Jednakże jednym z ważnych zadań każdej szkoły, jak i uczelni wyższej, jest aspekt wychowawczy. Wskazania Kościoła w Polsce objęły w wybranych zagadnieniach także i wychowanie katolickie. Tym niemniej wydaje się, że bezpośredni kontakt nauczyciela-wychowawcy jest niezastąpiony. I o ile program edukacyjny można realizować zdalnie, to już przekaz i oddziaływanie wychowawcze tylko częściowo wypełni się za pośrednictwem komunikacji elektronicznej.

Sytuacja epidemii z 2020 r. pokazała, że Kościół katolicki jest otwarty na środki komunikacji społecznej, tj. także na tzw. media cyfrowe. A w sytuacji pandemii wypełniał on swoją misję, korzystając z nowych mediów i ich możliwości. Kościół w Polsce wykazał się umiejętnościami adaptacyjnymi. Udowodnił, że społeczność kościelna potrafi pełnić należną jej misję, tj. w istocie głosić Jezusa Chrystusa w każdych warunkach, także tych niesprzyjających. Można żywić nadzieję, że wielki wysiłek opanowania epidemii pozwoli w przyszłości powrócić do normalnego funkcjonowania, tj. także do wychowania katolickiego realizowanego w bezpośrednim kontakcie nauczyciela i wychowawcy z uczniem-wychowankiem.

Przywołane w opracowaniu zagadnienia nie wyczerpują wszystkich pytań. Innym obszarem do zbadania pozostaje np. kościelna misja uświęcania. Jak Kościół realizował uświęcanie wiernych w sytuacji zagrożenia chorobą koronawirusa? Na koniec należy stwierdzić, że Kościół pokłada swoją ufność w Bogu, który prowadzi wiernych poprzez różne wydarzenia. Także gdy są to tak trudne fakty, jak epidemie i pandemie.

BIBLIOGRAFIA:

- Apel Rektora do Studentów UKSW*. 2020. Dostęp: 15.06.2020. <https://uksw.edu.pl/pl/uniwersytet/uczelnia-dzis/aktualnosci/2086-apel-rektora-do-studentow-uksw>.
- Balabuch, Adam. *Komunikat Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP. Praktyka pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca w okresie epidemii*. 2020. Dostęp: 23.09.2020. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/komisje/kkbids/komunikat_02042020.html.
- Biblioteka Główna. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*. 2020. Dostęp: 18.09.2020. <https://biblioteka.uksw.edu.pl/pl>.
- Decyzja Nr 6/2020 Prorektora ds. Studenckich i Kształcenia z dnia 7 kwietnia 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w zakresie realizacji i zaliczania praktyk zawodowych z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość obowiązkowych w trakcie kształcenia na studiach, w tym na studiach nauczycielskich i medycznych w roku akademickim 2019/2020 w związku z wprowadzeniem stanu epidemii wirusa SARS-CoV-2*. 2020. Dostęp: 18.09.2020. <https://monitor.uksw.edu.pl/docs/4998>.
- Domaszk, Arkadiusz. 2013. *Możliwość zastosowania Internetu w misji Kościoła katolickiego, Możliwości zastosowania Internetu w misji Kościoła. Studium*

- kanoniczno-teologiczne*. Kraków: Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego.
- Domasz, Arkadiusz. 2019. *Rekolekcje*. W: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. Mirosław Sitarz, 2464-2467. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Epidemia*. 2020. Dostęp: 10.06.2020. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Epidemia>.
- Gądecki, Stanisław. 2020a. *Przewodniczący Episkopatu dziękuje nauczycielom, uczniom i rodzicom za szczególny rok szkolny*. Dostęp: 22.09.2020. <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-dziekuje-nauczycielom-uczniom-i-rodzicom-za-szczegolny-rok-szkolny/>.
- Gądecki, Stanisław. 2020b. *Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w związku z możliwością pojawienia się koronawirusa w Polsce*. Dostęp: 30.07.2020. <https://episkopat.pl/przewodniczacy-kep-o-koronawirusie-zachecam-duchowienstwo-i-wiernych-do-zachowania-zwiekszonej-ostroznosci-2/>.
- Gądecki, Stanisław. 2020c. *Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski ws. zagrożenia koronawirusem*. Dostęp: 30.07.2020. <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-kosciol-stosuje-sie-do-zalecen-sluzb-sanitarnych-ws-koronawirusa-2/>.
- Gądecki, Stanisław. 2020d. *Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski*. Dostęp: 30.07.2020. <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-stosujemy-sie-rozporzadzenia-organow-panstwowych-by-na-mszy-sw-w-kosciolach-przebywalo-do-50-osob-2/>.
- Gądecki, Stanisław. 2020e. *Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w sprawie dyspens od udziału w niedzielnych Mszach świętych*. Dostęp: 31.07.2020. <https://episkopat.pl/komunikat-przewodniczacego-konferencji-episkopatu-polski-ws-dispens-od-udzialu-w-niedzielnych-mszach-swietych/>.
- Gądecki, Stanisław. 2020f. *Orędzie telewizyjne Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski*. Dostęp: 30.07.2020. <https://episkopat.pl/abp-gadecki-zachecam-do-korzystania-z-dyspensy-od-uczestnictwa-w-niedzielnej-mszy-sw-2/>.
- Gądecki, Stanisław. 2020g. *Słowo Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski wobec zmniejszenia ograniczeń liczby osób mogących uczestniczyć w zgromadzeniach religijnych*. Dostęp: 31.07.2020. https://episkopat.pl/slowo_przewodniczacego-episkopatu-wobec_zmniejszenia_ograniczen/.
- Harmonogram egzaminów ósmoklasisty, maturalnego i zawodowego*. 2020. Dostęp: 21.08.2020. <https://www.gov.pl/web/edukacja/harmonogram-egzaminow-2020>.
- Jezus żyje i chce, abyś żył. Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa*. 2020. Dostęp: 23.09.2020. <https://episkopat.pl/nota-komisji-nauki-wiary-konferencji-episkopatu-polski-w-zwiazku-z-pandemia-koronawirusa/>.

- Kard. Versaldi: epidemia pokazała, co jest ważne w edukacji.* 2020. Dostęp: 22.09.2020. <https://opoka.news/kard-versaldi-epidemia-pokazala-co-jest-wazne-w-edukacji>.
- Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu.* 1984. Poznań: Pallottinum.
- Kształcenie na odległość – poradnik dla szkół.* 2020. Dostęp: 21.08.2020. <https://www.gov.pl/web/edukacja/ksztalcenie-na-odleglosc--poradnik-dla-szkol>.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 czerwca 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi.* 2019. Dziennik Ustaw poz. 1239.
- Organizacja kształcenia w nowym roku akademickim. Rekomendacje dla władz uczelni.* 2020. Dostęp: 17.09.2020. <https://www.gov.pl/web/nauka/organizacja-ksztalcenia-w-nowym-roku-akademickim-rekomendacje-dla-wladz-uczelni>.
- Pandemia COVID-19 w Polsce.* 2020a. Dostęp: 12.06.2020. https://pl.wikipedia.org/wiki/Pandemia_COVID-19_w_Polsce#cite_ref-r2MZ_11-0.
- Pandemia Covid-19.* 2020b. Dostęp: 12.06.2020. https://pl.wikipedia.org/wiki/Pandemia_COVID-19.
- Pandemia.* 2020c. Dostęp: 10.06.2020. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Pandemia>.
- Pasma edukacyjne TVP, TVP ABC i TVP Kultura – propozycje dla uczniów i nauczycieli.* 2020. Dostęp: 21.08.2020. <https://www.gov.pl/web/edukacja/pasma-edukacyjne>.
- Raport Ministra Edukacji Narodowej na temat funkcjonowania szkół i placówek oświatowych w okresie COVID-19.* 2020. Dostęp: 21.08.2020. <https://www.gov.pl/web/edukacja/raport-ministra-edukacji-narodowej-na-temat-funkcjonowania-szkol-i-placowek-oswiatowych-w-okresie-covid-19>.
- Rekolekcje – transmisje.* 2020. Dostęp: 12.08.2020. <https://episkopat.pl/rekolekcje-transmisje/>.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19.* 2020a. Dziennik Ustaw poz. 410.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19.* 2020b. Dziennik Ustaw poz. 492.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19.* 2020c. Dziennik Ustaw poz. 493.

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19. 2020d. Dziennik Ustaw poz. 742.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19. 2020e. Dziennik Ustaw poz. 530.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19. 2020f. Dziennik Ustaw poz. 990.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19. 2020g. Dziennik Ustaw poz. 642.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19. 2020h. Dziennik Ustaw poz. 405.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 21 maja 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19. 2020i. Dziennik Ustaw poz. 911.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych. 2020j. Dziennik Ustaw poz. 435.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii. 2020k. Dziennik Ustaw poz. 491.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii. 2020l. Dziennik Ustaw poz. 522.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii. 2020ł. Dziennik Ustaw poz. 658.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2020r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii. 2020m. Dziennik Ustaw poz. 697.
- Rozwiązania prawne potrzebne do organizacji pracy szkoły w czasie epidemii gotowe – minister podpisał rozporządzenia. 2020. Dostęp: 17.09.2020. <https://www.gov.pl/web/edukacja/organizacja-szkol-nowe-akty-prawne>.

- Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych.* 2020. Dziennik Ustaw poz. 374.
- Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi.* 2008. Dziennik Ustaw Nr 234 (poz. 1570).
- Włochy: epidemia pogrzebie kościelne szkolnictwo.* 2020. Dostęp: 22.09.2020. <https://opoka.news/wlochy-epidemia-pogrzebie-koscielne-szkolnictwo>.
- Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach.* 2020. Dostęp: 30.07.2020. <https://episkopat.pl/prezydium-episkopatu-przypominamy-o-koniecznosc-i-udzielenia-kolejnej-dyspensy-2/>.
- Wzrost zakażeń koronawirusem i kolejne zgony.* 2020. Dostęp: 11.09.2020. <https://www.tvp.info/49819114/wzrost-zakazen-koronawirusem-i-kolejne-zgony>.
- Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r.* 2020a. Dostęp: 30.07.2020. <https://episkopat.pl/zarzadzenie-nr-1-2020-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-z-dnia-12-marca-2020-r/>.
- Zarządzenie Nr 20/2020 Rektora Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie z dnia 4 marca 2020 r. w sprawie wstrzymania międzynarodowych wyjazdów i przyjazdów studentów, doktorantów i pracowników Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz możliwości wykonywania pracy lub nauki w domu w związku z ryzykiem rozprzestrzeniania się koronawirusa.* 2020b. Dostęp: 18.09.2020. https://uksw.edu.pl/image-s/20_z_2020.pdf.
- Zarządzenie Nr 39/2020 Rektora Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie zasad funkcjonowania Uniwersytetu w związku z przeciwdziałaniem rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19.* 2020c. Dostęp: 18.09.2020. <https://monitor.uksw.edu.pl/docs/5083>.
- Zdalne nauczanie religii w okresie epidemii.* 2020. Dostęp: 22.09.2020. <https://opoka.news/zdalne-nauczanie-religii-w-okresie-epidemii>.